

יהודים ישראלים: דיוקן

אמונות, שמירת מסורת וערכים של יהודים
בישראל 2000

ממצאים עיקריים

מתוך מחקר עומק

שנערך על-ידי

מרכז גוטמן,

המכון הישראלי לדמוקרטיה

עבור קרן אבי חי

יהודים ישראלים: דיוקן

אמונות, שמירת מסורת וערכים של יהודים
בישראל 2000

ממצאים עיקריים מתוך מחקר עומק
שנערך על-ידי מרכז גוטמן, המכון הישראלי לדמוקרטיה, עבור קרן אבי חי

שלומית לוי חנה לוינסון אליהוא כ"ץ

המחקר נערך ביוזמת אבי חי ישראל ע"ר.
מרכז גוטמן הוא האחראי לעריכת המחקר,
ממצאיו ומסקנותיו.

עיצוב והפקה: סטודיו שמעון שניידר
הפרדת צבעים, לוחות והדפסה: ארט-פלוס בע"מ

© כל הזכויות שמורות
למכון הישראלי לדמוקרטיה ואבי חי ישראל ע"ר
פברואר 2002

	1	הקדמה
4	1.1	פתח דבר
4	1.2	תמצית
	2	דיוקן יהודי-ישראלי: ההגדרה העצמית הדתית של יהודי ישראל
5	2.1	זהות דתית
6	2.2	שמירת מסורת
6	2.3	סולם הזהות הדתית
	3	דיוקן יהודי-ישראלי: אורחות חיים
7	3.1	כללי
8	3.2	שבת
	4	דיוקן יהודי-ישראלי: אמונות, ערכים וזהות
9	4.1	אמונות
10	4.2	ערכים כלליים
10	4.3	ערכים יהודיים
10	4.4	זהות והזדהות יהודית
11	5	דיוקן יהודי-ישראלי: דת, מדינה והחיים הציבוריים
13	6	דיוקן יהודי-ישראלי: יחסים בין-קבוצתיים
14	7	דיוקן יהודי-ישראלי: בין דתי לעדתי
15	8	דיוקן יהודי-ישראלי: זהות יהודית ותהליכים בין-דוריים
16	9	דיוקן יהודי-ישראלי: שמירת מסורת אצל הלא-דתיים
17	10	דיוקן יהודי-ישראלי: העולים מחבר-העמים
18	11	דיוקן יהודי-ישראלי: שינויים לאורך זמן

1 הקדמה

1.1 פתח דבר

דפוסי חייהם, ערכיהם ותפישת הזהות של רוב היהודים-הישראלים משקפים שלל נסיונות לשמור על הזיקה למסורת היהודית, מחד, ועל חופש בחירה מירבי, מאידך. אי-לכך, קיים מעין קונצנזוס יהודי-ישראלי נרחב למדי, המבטא מחויבות לזהות היהודית, לתרבות היהודית ולהמשך החיים היהודיים, בלי לקבל את ההלכה כמערכת ציווים מחייבת ובלי להשלים עם כל מה שנתפש ככפייה דתית.

הממצאים המדאיגים העולים ממחקר זה הם הידרדרות בטיב היחסים בין הקבוצות השונות בחברה היהודית-ישראלית והתרחקות גוברת בין יהודי ישראל לבין יהודי התפוצות. תחושת האחדות הפנים-ישראלית ותחושת האחדות הכלל-יהודית, כאחת, נשחקות. כמו כן, ניכרים ירידה הדרגתית במידת ההזדהות היהודית בקרב הלא-דתיים (בייחוד אשכנזים ומשכילים), ובלבול בכל הנוגע למשמעות המושג "יהודי" ולהגדרת אופייה ותכניה של המדינה היהודית. אולם למרות כל אלה, אין ספק כי דבקות בזהות היהודית האישית וחתירה לגיבושה של זהות יהודית ציבורית מאפיינות את רובם הגדול של היהודים בישראל.

בין יוני 1999 לבין ינואר 2000 ערך מרכז גוטמן מחקר-עומק מקיף על התנהגות דתית-יהודית ועל תפישת הזהות העצמית של היהודים בישראל.* מחקר זה הוא מחקר המשך למחקר קודם מסוג זה, שנערך בשנת 1991. מספר הנבדקים במחקר הנוכחי הוא 2,466 במדגם כלל-ארצי, וטעות הדגימה המקסימלית היא 3%. בנוסף לכך נחקר גם מדגם מייצג מקרב העולים מחבר-העמים, המונה 373 נבדקים. סיכום הדיון על העולים מופיע בסעיף 10 של תקציר זה.

כמו קודמו, הקיף גם המחקר הנוכחי מגוון של נושאים: שמירת מצוות ומסורות בפועל, עיקרי אמונה וערכים יהודיים וכלליים, זהות והזדהות יהודית, סוגיות הקשורות למקומה של הדת בחיים הציבוריים, ומערכת היחסים בין קבוצות חברתיות שונות. אופיו הייחודי של המחקר—כמו גם השוואת ממצאיו לממצאי המחקר שקדם לו—יוצר מיפוי מקיף של החברה היהודית בישראל על ערכיה, אמונותיה ודפוסי חייה בכל הנוגע ליהדות והיחס אליה.

1.2 תמצית

יהודים בישראל הם בעלי זהות יהודית חזקה. רובם ככולם רוצים שלמדינת ישראל יהיה צביון יהודי, אף שאין ביניהם הסכמה באשר למאפייניו של צביון זה. רובם ככולם מרגישים כי הם חלק מהעם היהודי, אף שמידת הקרבה שלהם ליהודי התפוצות נמצאת בירידה. רוב היהודים בישראל מרגישים זיקה כזו או אחרת אל המסורת היהודית, מקיימים לפחות חלק ממנהגיה ומטקסי החיים שלה ומציינים לפחות אחדים מחגיגיה.

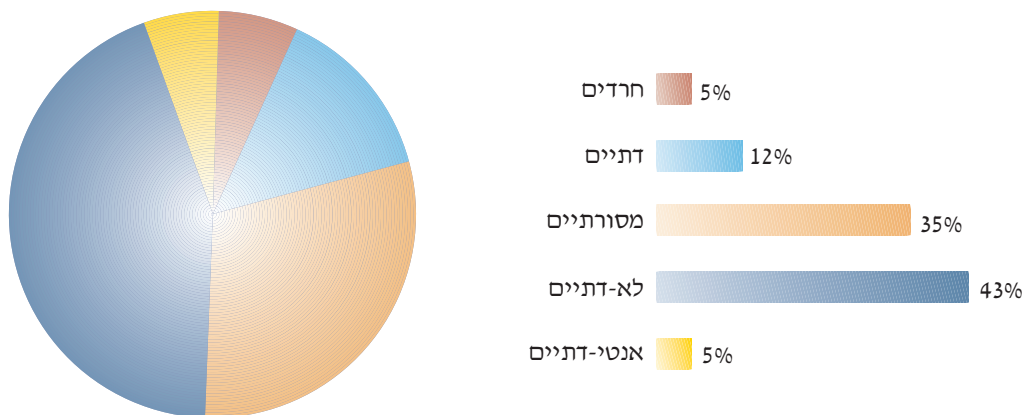
ביסודו של דבר, ניכרת אצל היהודים בישראל מחויבות לשני קטבים ערכיים: שמירת המסורת, מחד, ושמירה על חופש הבחירה האישית, מאידך. בקבוצות הזהות הדתית שבקצוות—חרדים ודתיים-מקפידים מזה ואנטי-דתיים מזה—ניכרת דומיננטיות של אחד משני הקטבים הללו על חשבון האחר. ואולם, הרוב הגדול של היהודים בישראל מנסים לשלב בין השניים.

* המחקר נערך לפני האירועים שהחלו בראש השנה—אוקטובר 2000.

2 דיוקן יהודי-ישראלי: ההגדרה העצמית הדתית של יהודי ישראל

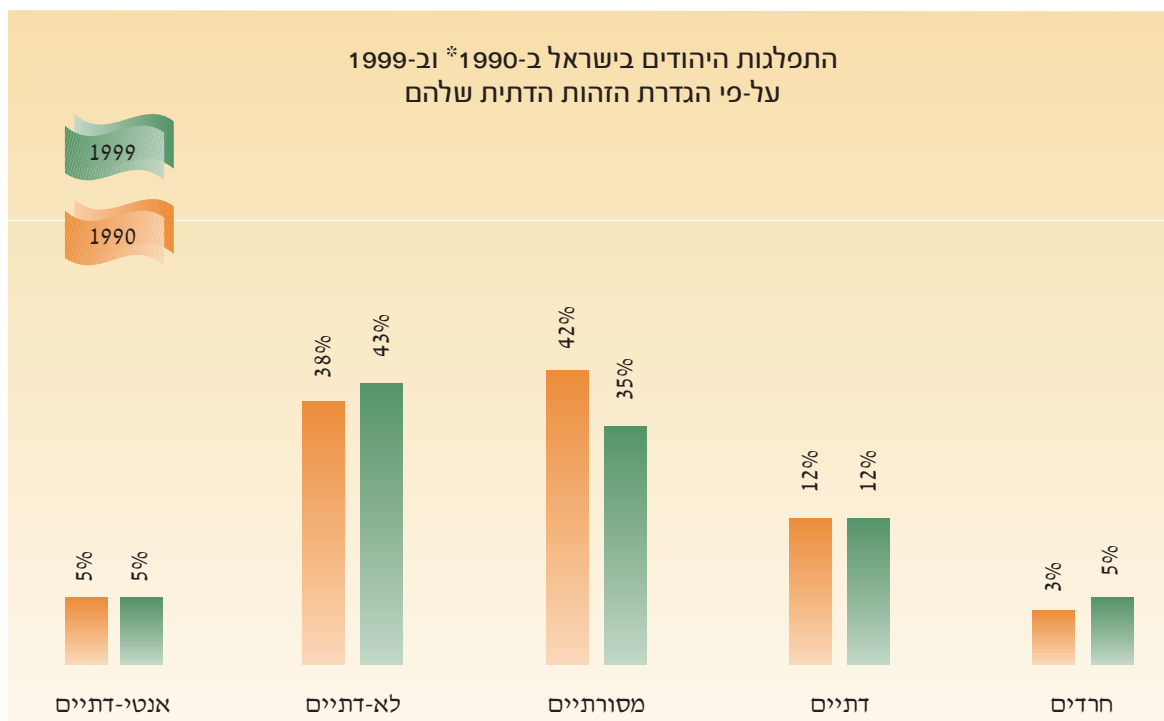
2.1 זהות דתית

התפלגות היהודים בישראל על-פי הגדרת הזהות הדתית שלהם ב-1999:

את המסורתיים כקבוצה הגדולה ביותר. בו-בזמן, קבוצת החרדים גדלה ב-2%. שינויים אלה מעידים על מגמה אפשרית של קיטוב.

התפלגות זאת משקפת שינויים מסוימים, לעומת ההתפלגות שתועדה לפני כעשור. קבוצת המסורתיים הצטמצמה ב-7%, וקבוצת הלא-דתיים גדלה ב-5%. כך, הלא-דתיים החליפו

* הגדרת זהות דתית נבדקה בסקר שוטף של מכון גוטמן באוגוסט 1990 במסגרת המחקר "תרבות הפנאי בישראל".

2.2 שמירת מסורת

התפלגות היהודים בישראל, על-פי עדות עצמית, בדבר מידת השמירה על המסורת הדתית ב-1999:

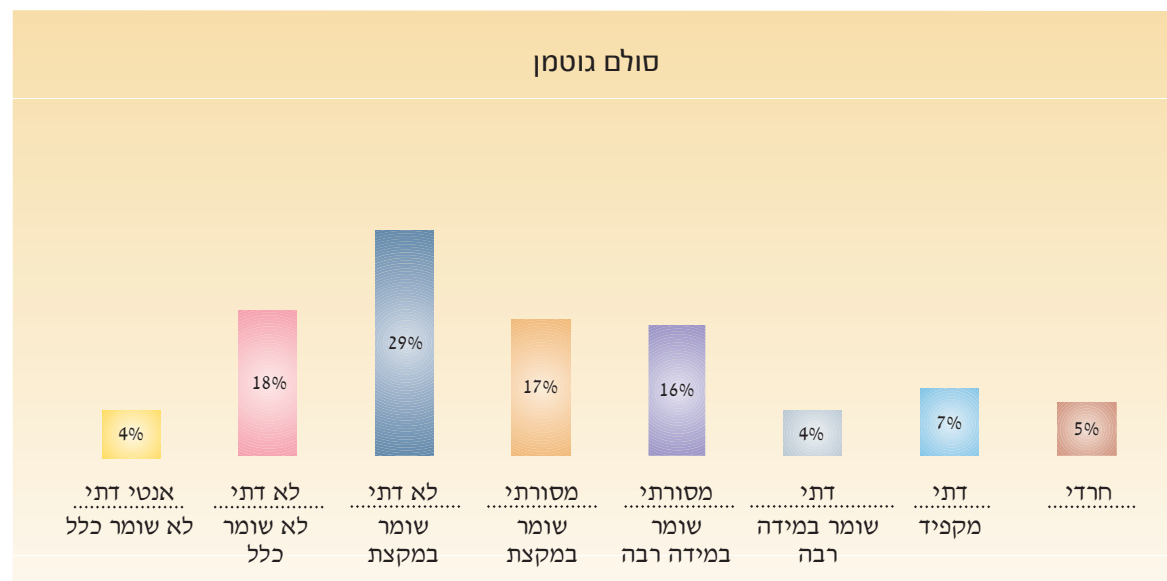

הדתית. ככלל, בהערכה העצמית בדבר מידת השמירה על המסורת ניכרת יציבות לאורך זמן.

בתחום זה, שלא כמו בהגדרת הזהות הדתית, כמעט לא חלו שינויים מאז שנת 1991 ולא נרשמה ירידה בהתנהגות

2.3 סולם הזהות הדתית

מחקר זה מציע סולם חדש של זהות דתית (סולם גוטמן), המשלב את ההגדרה העצמית הדתית ואת ההערכה העצמית בדבר מידת השמירה על המסורת. על-פי סולם זה, התפלגות היהודים בישראל ב-1999 לפי זהותם הדתית היא:

מהיהודים בישראל רואים את עצמם כלא-דתיים, השומרים במקצת את המסורת הדתית היהודית. קבוצה זו היא הקבוצה הגדולה ביותר מבין שמונה הקבוצות שהסולם מגדיר אותן, והיא מאופיינת לראשונה במחקר זה. ההסבר לפרדוקס-לכאורה הכלול בהגדרה "לא-דתיים-

ההתפלגות לעיל מבהירה שמידת השמירה על המסורת גבוהה בהרבה ממידת הדתיות. לפי הגדרה עצמית, כ-50% מגדירים עצמם כלא-דתיים, אך רק כ-20% מתארים את עצמם כ"לא שומרים כלל". ממצא בולט העולה מהשימוש בסולם זה הוא שכ-30%

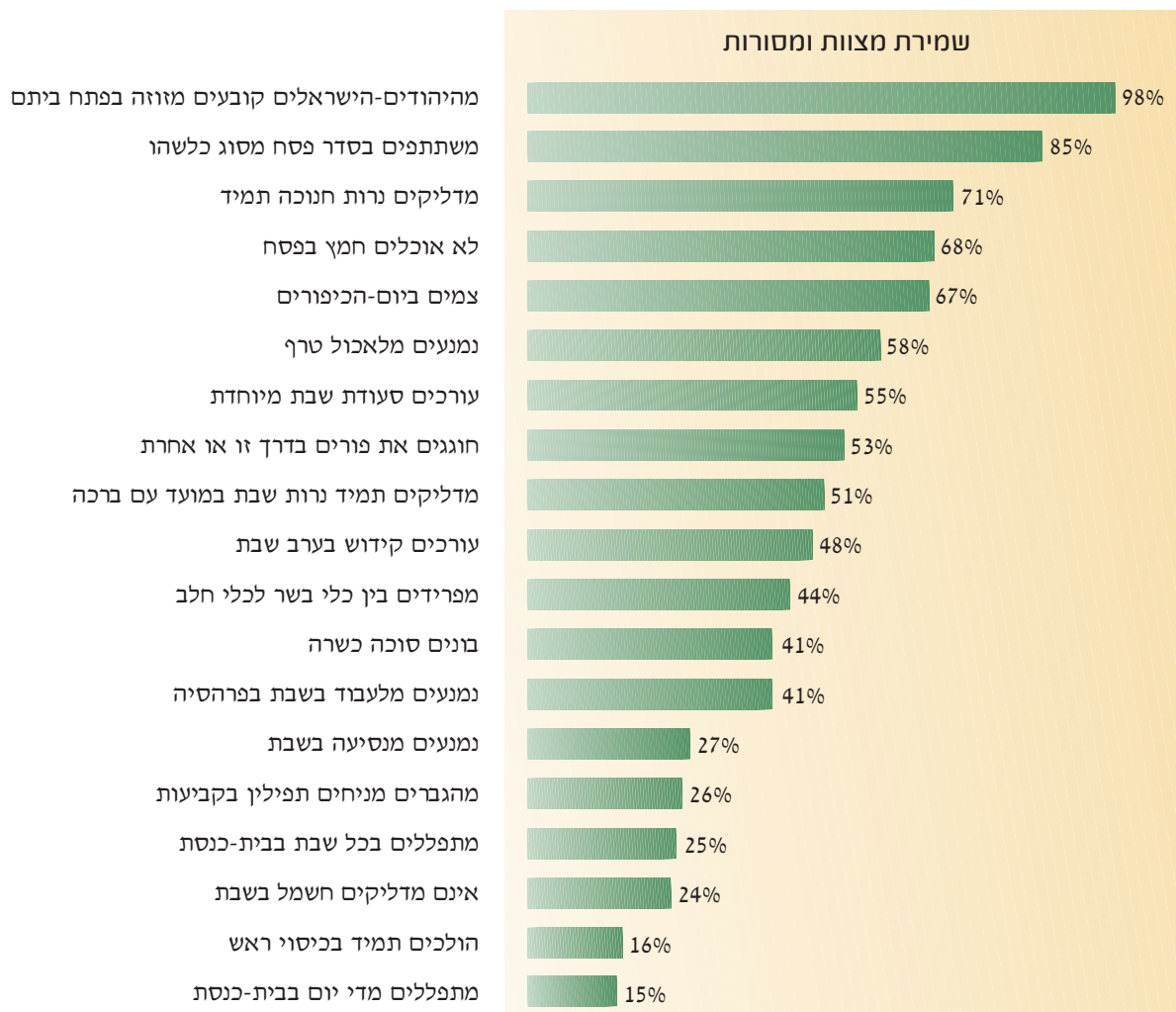
ממצאים אחרים של המחקר בדבר דפוסי החיים היהודיים בישראל.

שומרים-במקצת" טמון בכך שחלק גדול מהלא-דתיים בוחרים בכל זאת לקיים מצוות מסוימות או לשמור על נהגים מסורתיים שונים. קביעה זו עולה בקנה אחד עם

3 דיוקן יהודי-ישראלי: אורחות חיים

ואולם, בכל הנוגע למצוות מסוימות ולמסורות שונות ושמירה עליהן בפועל, המגוון הוא גדול.

70% מהיהודים בישראל רואים את עצמם כמי שמנהלים את חייהם ברוח ערכי היהדות. 89% סבורים שאדם יכול להיות יהודי טוב גם אם אינו שומר על המסורת הדתית.

3.1 כללי

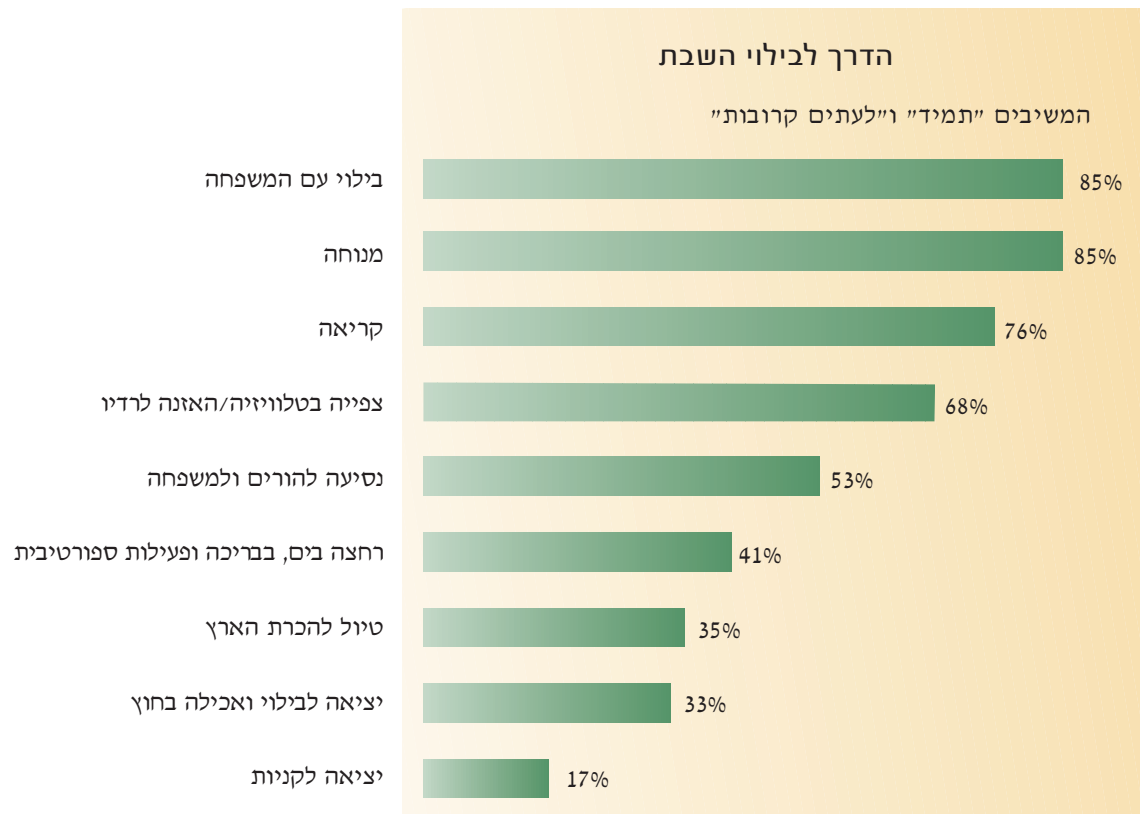
בחסמל ובטלפון בשבת. מן הממצאים עולה שהשמירה על כשרות יותר נפוצה מהשמירה על שבת. פסח, חנוכה ויום-הכיפורים הם החגים שהרוב המכריע של היהודים-הישראלים מציין אותם. רק מיעוט קטן, של כ-15%-25%, נוהג להתפלל בקביעות בבית-כנסת.

שיעור היהודים-הישראלים אשר "אף פעם לא" מקיימים את הנהגים המסורתיים נע בין 2% שאינם משתתפים בסדר פסח, דרך 25% שאינם מציינים את השבת בדרך כלשהי או אינם שומרים על שום היבט של כשרות, ועד 35% שאינם פוקדים את בית-הכנסת ביום-הכיפורים. 60% עד 65% אף פעם אינם נמנעים מנסיעה בשבת או משימוש

3.2 שבת

השבת באופן משפחתי. בפני הנחקרים הוצגו תשע דרכים אפשריות לבילוי בשבת, והם נתבקשו לציין באיזו תדירות הם בוחרים לבלות בכל אחת מהן. תשובותיהם חשפו את קיומה של מעין תרבות-שבת ישראלית שיש בה דפוסים מסוימים, סלקטיביים, של שמירה על המסורת, ודפוסים הרבה יותר רחבים של חיפוש שקט בחיק המשפחה.

כאמור, בין 48% ל-55% מהיהודים בישראל מקיימים חלק ממצוות העשה הקשורות לערב שבת (כגון הדלקת נרות, סעודת שבת או קידוש). בין 24% ל-27% מתפללים בבית-כנסת, ונמנעים מנסיעות, מהדלקת חשמל ומבילוי בתשלום. 41% נמנעים מלעבוד בפומבי מחוץ לבית ו-37% נמנעים מעבודה בבית ומהדלקת אש. ואולם, מעבר לכך, הרוב המכריע של היהודים-הישראלים נוטים לבלות את

12%-23% מהמגדירים עצמם כ"דתיים" תומכים בקיומם של שירותים ואירועים אלה בשבת, להוציא מרכזי קניות בערים, שבפתחתם תומכים רק 6%-10% מהדתיים.

הרושם הכולל המתקבל הוא שרוב היהודים-הישראלים מעדיפים לשוות לשבת שלהם אופי שקט ומשפחתי, ומבקשים שלשבת הציבורית יהיה צביון ייחודי. ואולם, יחד עם זאת, הם רוצים שיינתן להם חופש בחירה וכל אופציות הבילוי יעמדו לרשותם. את הניגוד הזה ממחיש במיוחד הפער בין שיעור הקונים בשבת (17%) לבין שיעור התומכים בפתיחתם של מרכזי קניות בשבת (61%-70%).

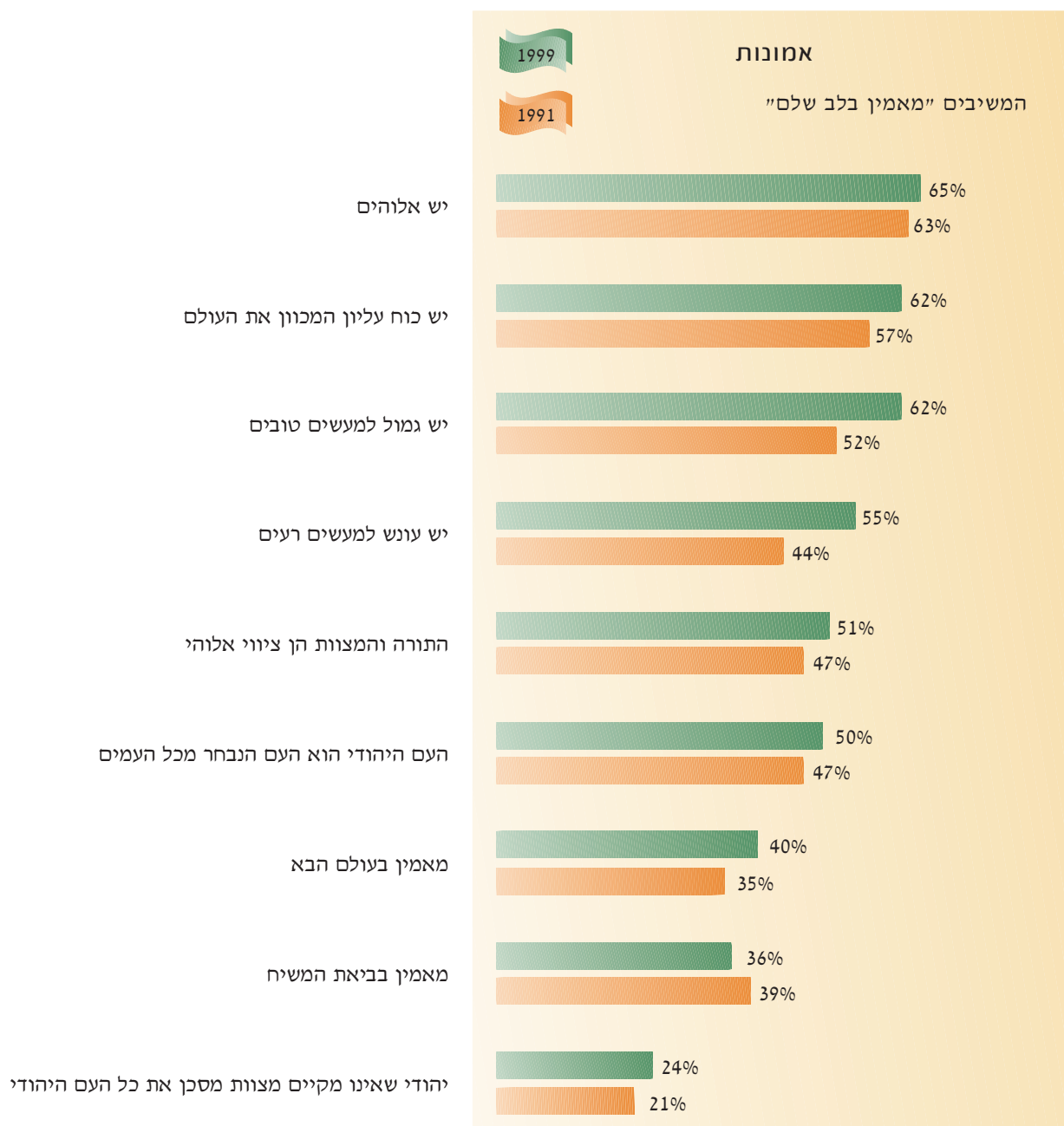
גם כאשר היהודים-הישראלים נשאלים באופן כללי בדבר הצורך להתחשב בצביון השבת בפומבי, 70% עונים בחיוב (בכלל זה כמחצית מהלא-דתיים וכשליש מהאנטי-דתיים). ואולם, בכל הנוגע לשאלות ספציפיות, הרוב המכריע תומך בליברליזציה של דפוסי השבת הפומבית:

- 72% תומכים בפתיחת בתי-קולנוע, בתי-קפה ומסעדות בשבת.
- 72% תומכים בקיום אירועי ספורט בשבת.
- 70% תומכים בפתיחת מרכזי קניות מחוץ לערים בשבת.
- 65% תומכים בהפעלת תחבורה ציבורית בשבת.
- 61% תומכים בפתיחת מרכזי קניות בערים בשבת.

4 דיוקן יהודי-ישראלי: אמונות, ערכים וזהות

4.1 אמונות

שיעור היהודים-הישראלים המאמינים בקיומו של אלוהים נמצא בעלייה קלה*. עלייה יותר בולטת חלה באמונות בשכר ועונש. להלן לוח האמונה של יהודי ישראל, המציג את אחוז המשיבים "מאמין בלב שלם" על כל אחד מהיגדי האמונה הבאים:

*ואולם, עודנו נופל משיעור המאמינים בארצות-הברית, באירלנד ובפולין (כ-80%).

4.2 ערכים כלליים

שני הערכים הכלליים, העומדים בראש מדגם הערכים של היהודים-הישראלים, הם ערכי המשפחה: כיבוד הורים נתפש כערך חשוב מאוד בעיני 87%, והקמת משפחה נתפשת כערך חשוב מאוד בעיני 80%. הערך של "להיות שלם עם עצמך" מדורג כמעט באותה רמה. לעומת זאת, הערך של "ליהנות מהחיים" נמצא באמצע המדגם (65%), בעוד הערכים של "ליהנות מיופיי" ו"לעשות הרבה כסף" נמצאים בתחתיתו (31%, 23%).

הערך המרכזי ביותר בקרב הלא-דתיים והאנטי-דתיים הוא "להיות חופשי לבחור איך להתנהג" (73%-ו-79% בהתאמה). ערך אינדיבידואליסטי זה אינו נחשב ביותר בעיני דתיים-מקפידים (39%). ואולם, מעבר לכך, כאשר עורכים השוואה בין הערכים האזרחיים-חברתיים של הקבוצות השונות באוכלוסייה, מתגלית תופעה מעניינת הידועה ממחקרים קודמים: "דתיות" קשורה לערכים חברתיים אלטרואיסטיים, השמים דגש על האחר. למשל, 64% מבין הדתיים-מקפידים סבורים ש"חשוב מאוד לתרום לחברה", מבין המסורתיים-שומרים-במקצת 55% סבורים כך, מבין הלא-דתיים-שומרים-במקצת—48%, מבין הלא-דתיים-לא-שומרים—41%, ומבין האנטי-דתיים—33%. דפוס דומה מסתמן גם בנוגע לערך "להיות אזרח טוב" ובנוגע לערך "להבין את ההשקפה של אנשים אחרים".

התמונה הכוללת המתגבשת היא, שערכי המשפחה וערך השלמות העצמית משותפים במידה זו או אחרת לכל היהודים-הישראלים. גם ההתייחסות הממעיטה בחשיבותם של ערכים חומריים משותפת לכול. לעומת זאת, קיים הבדל ניכר בין התייחסותם של דתיים, מסורתיים ולא-דתיים לערך החירות האישית מזה, ולערכים האלטרואיסטיים החברתיים-אזרחיים מזה. דתיים ומסורתיים מחויבים על-פי רוב לכלל ולאחר, ולא רק בהקשר הדתי-לאומי, בעוד שהלא-דתיים, ובייחוד האנטי-דתיים, מחויבים בראש ובראשונה לחופש הבחירה האישית.

4.3 ערכים יהודיים

הערכים היהודיים שרוב היהודים-הישראלים תופשים אותם כחשובים מאוד הם "לחיות בארץ" (65%) ו"להרגיש חלק מהעם היהודי" (62%). ואולם, בשני ערכים אלה ירידה של כ-5% לעומת שנת 1991 (70%, 67%). ערכים אלה הרבה יותר חשובים לדתיים-מקפידים (כ-90%) ולמסורתיים-שומרים-במידה רבה (כ-80%), מאשר ללא-דתיים-לא-שומרים (37%-ו-31% בהתאמה) ולאנטי-דתיים (30%, 17% בהתאמה).

גם הערכים היהודיים-אלטרואיסטיים של עזרה לנזקקים ותרומת כסף לצדקה יותר חשובים לדתיים-מקפידים (81%) ולמסורתיים-שומרים-במידה רבה (עד 70%), מאשר ללא-דתיים-לא-שומרים (31%, 16%) ולאנטי-דתיים (28%, 12%). כאן חוזר הדפוס, שעל-פיו דתיים ומסורתיים מייחסים ערך רב יותר לעזרה לזולת מאשר הלא-דתיים והאנטי-דתיים. יחד עם זאת, קיימת עלייה בולטת בחשיבותם של שני הערכים היהודיים-אלטרואיסטיים אצל כלל הציבור היהודי-ישראלי, מ-32% ל-42% (לתרום לצדקה) ומ-41% ל-56% (לעזור לנזקקים).

54% מהיהודים-הישראלים מאמינים שחשוב מאוד לחגוג את חגי ישראל בדרך כלשהי (בהם 46% מהלא-דתיים-שומרים-במקצת). 45% חושבים שחשוב מאוד להאמין באלוהים (בהם 12% עד 23% מהלא-דתיים). 37% מייחסים חשיבות רבה לשמירת כשרות ו-27% לשמירת השבת על-פי ההלכה. רק 22% חושבים שחשוב מאוד לשמור מצוות.

4.4 זהות והזדהות יהודית

95% מהיהודים בישראל חשים שהם חלק מהעם היהודי בעולם, מתוכם 68% חשים כך בהחלטיות. יתר על כן, שני שלישים מצהירים כי מאוד חשוב להם להרגיש חלק מהעם היהודי בעולם. כאשר יהודים-ישראלים נשאלים אם היו רוצים להיוולד מחדש כיהודים, 82% עונים על כך בחיוב.

ואולם, למרות ההזדהות האישית החזקה עם העם היהודי, 69% מהיהודים בישראל חשים היום שהעם היהודי בישראל הוא עם אחר מאשר היהודים בחוץ-לארץ (עלייה ניכרת, לעומת 57% בשנת 1991). גם באחוזה הסבורים שקיימת שותפות גורל בין יהודי ישראל לבין יהודי התפוצות חלה ירידה בעשור האחרון: מ-76% ב-1991 ל-70% היום; אך תחושה זו היא עדיין חזקה מאוד.

מרכיבי הזהות המשפיעים מאוד על תחושת ההזדהות היהודית הסובייקטיבית של היהודים בישראל הם הקמת מדינת ישראל (70%), המלחמות שעברנו בישראל (68%), בית ההורים (68%) והחיים בארץ-ישראל (65%). שלושה מתוך הארבעה הם מרכיבי זהות ציוניים, וכולם גם יחד—מרכיבי זהות קיומיים. לעומתם, למרכיבי זהות דתיים ומסורתיים השפעה רבה על תחושת ההזדהות היהודית של מעטים יותר: הדת של העם היהודי—49%, נרות שבת—44%, הדלקת נרות חנוכה—42%. השפה העברית משפיעה מאוד על תחושת ההזדהות של 57%, בעוד הספרות

עריכת השוואה בין עוצמתם של מרכיבי הזהות היהודית בקבוצות האוכלוסייה השונות מגלה, שלא רק למרכיבים הקשורים בדת ובמסורת אלא גם למרכיבים הקשורים בארץ, בשפה העברית ובהיסטוריה הלאומית השפעה רבה יותר על דתיים ומסורתיים מאשר על הלא-דתיים והאנטי-דתיים. כל המרכיבים הקשורים ליהדות—גם במובן הלאומי—מדברים יותר לדתיים ומסורתיים, מאשר ללא-דתיים.

העברית נמצאת בתחתית המדוך—29% בלבד. גם להיסטוריה היהודית בת אלפי השנים השפעה מועטה יחסית—39%. לעומת זאת, שואת יהודי אירופה תופסת מקום מרכזי כמרכיב בתחושת ההזדהות היהודית (59%), והיא באה מיד אחרי ארבעת המרכיבים הציוניים-קיומיים. אולם, בדיקת הקשרים בין מרכיבי הזהות היהודית לבין הרגשת ההשתייכות לעם היהודי מעלה שההזדהות היהודית "מושפעת" יותר ממרכיבי הדת והמורשת היהודית, מאשר ממרכיבי הזהות הציוניים ומההיסטוריה היהודית בעת החדשה. כך, הזדהות יהודית אינה מנותקת ממורשת יהודית, גם אם מבחינה סובייקטיבית מיחסים לה פחות השפעה.

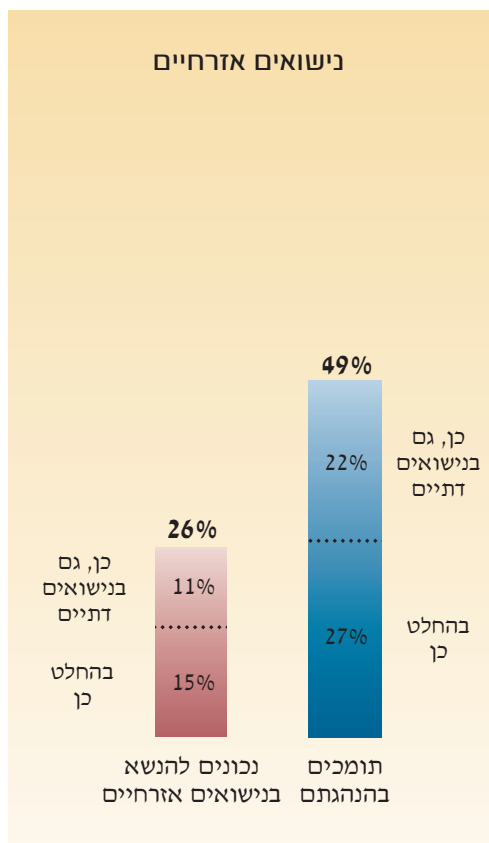
5 דיוקן יהודי-ישראלי: דת, מדינה והחיים הציבוריים

78% מהיהודים בישראל סבורים כי על המדינה לשאת אופי יהודי, לאו דווקא דתי. למעט חרדים ודתיים-מקפידים, כל קבוצות האוכלוסייה תומכות בקביעה זו בשיעורים גבוהים מאוד, של 68% עד 88%. גם בקרב הלא-דתיים והאנטי-דתיים, שיעור הסבורים שישראל צריכה לשאת אופי יהודי מגיע ל-79% עד 88%.

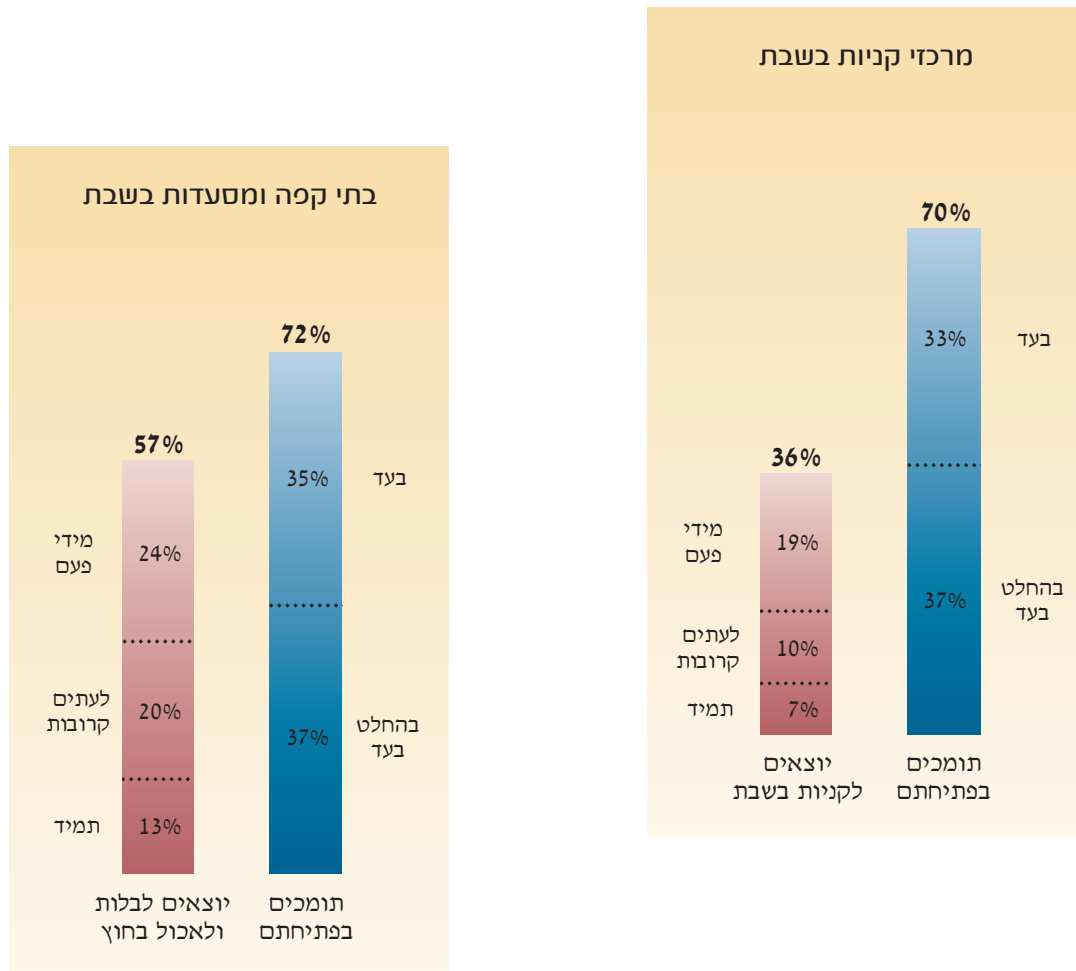
ואולם, באשר לשאלה אם על המדינה לדאוג לכך שהחיים הציבוריים בישראל יתנהלו לפי המסורת, הדעות חלוקות: 50% מהנשאלים עונים בחיוב. תשובותיהן של קבוצות אוכלוסייה שונות חושפות קיטוב בנושא זה: החל מלמעלה מ-90% של תשובות חיוביות אצל חרדים ודתיים-מקפידים, דרך 56% אצל מסורתיים-שומרים-במקצת, ועד 14%-11% אצל לא-דתיים-לא-שומרים ואנטי-דתיים.

בעניין היחס לשבת, כבר נוכחנו בקיומו של הפער בין רצונו של הרוב המכריע להתחשב באופייה הפומבי של השבת לבין התמיכה הרחבה מאוד בפתיחתם של מרכזי בילוי, עריכתם של אירועי ספורט והפעלתה של תחבורה ציבורית בשבת. בדומה לכך, קיים פער בין הרצון הנרחב לשמור על צביונה היהודי של ישראל לבין התנגדות עזה לכל מה שנתפש ככפייה דתית.

ברוח זאת, 80% מהיהודים-הישראלים סבורים שמוסדות ציבור צריכים להקפיד על אוכל כשר (לעומת 89% בשנת 1991), אך כ-60% מסתייגים מכך שמתן תעודת כשרות יותנה בשמירה על מנהגים דתיים אחרים. כ-50% תומכים בהנהגתם של נישואים אזרחיים (עלייה של 6% לעומת 1991), אף על פי שרק 26% שוקלים בחיוב אפשרות זאת עבור עצמם או עבור בני משפחתם.

הבחנה דומה בין הכלל והפרט משתקפת גם בעמדות כלפי פתיחת מרכזי קניות ומקומות בילוי בשבת.

היהודית בישראל, פרט לחרדים). כשני שלישים מחייבים גם את גיוסן של בנות דתיות לצבא.

60% מהיהודים בישראל היו רוצים שיתקיימו יותר לימודי יהדות בבתי-הספר, ואחוז דומה היו רוצים לראות תוספת של דיון בנושאי יהדות בטלוויזיה הכללית ובטלוויזיה החינוכית.

61% מהיהודים בישראל תומכים בהמשך מימון ממשלתי לרבנות (האורתודוקסית), בה-בשעה ששני שלישים תומכים בהשוואת מעמדם של הזרמים הקונסרבטיבי והרפורמי לזה של הזרם האורתודוקסי.

86% מהיהודים בישראל תומכים בגיוס בני הישיבות לצה"ל (התמיכה בכך גבוהה מאוד בקרב כל קבוצות האוכלוסייה

6 דיוקן יהודי-ישראלי: יחסים בין-קבוצתיים

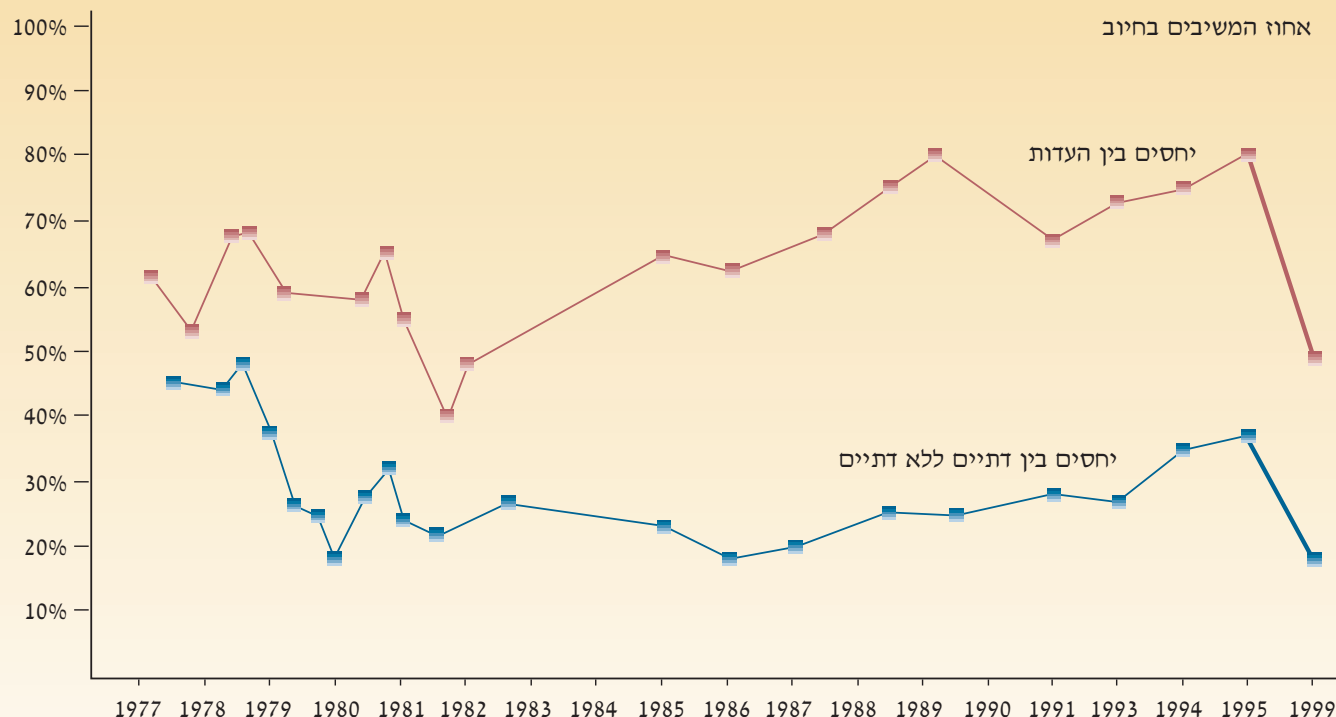
אלו ביתר חיוב מהוותיקים: 42% לעומת 34%. ואולם, גם בהערכת מערכת היחסים בין העדות, אשר עדיין נחשבת לִפְחוֹת חמורה בין שלוש מערכות היחסים הבין-קבוצתיות, חלה כאמור הידרדרות. אחוז המעריכים את היחסים בין אשכנזים למזרחיים בחיוב ירד באופן דרמאטי מ-67% ב-1991 ל-49% ב-1999. רק 7% רואים אותם כטובים מאוד. נראה אפוא, שהתהליכים הפוליטיים-חברתיים המקטבים של שנות התשעים (תהליך אוסלו וההתנגדות לו, עליית ש"ס, רצח רבין, הוויכוחים הציבוריים החריפים בתקופת ממשלת נתניהו וממשלת ברק) השאירו את חותמם על היחסים הבין-קבוצתיים בחברה היהודית. אין כל ספק שהיחסים בין דתיים ללא-דתיים נשארו מוקד המתח העיקרי, המשסע חברה זו.

בחברה היהודית בישראל ניתן לאתר שלושה סוגים של עימותים בין-קבוצתיים, שהֵנָם מוקד למתחים חברתיים: יחסים בין אשכנזים למזרחיים, יחסים בין דתיים ללא-דתיים ויחסים בין ותיקים לעולים חדשים. על-פי מחקר גוטמן-אבי חי 2000, מאז 1991 חלה החמרה בתפישת מערכות היחסים הללו: מספר המעריכים את יחסי העדות בחיוב ירד במהלך העשור בקרוב ל-20%, ומספר המעריכים את יחסי דתיים ללא-דתיים בשלילה מוחלטת כמעט הוכפל.

על-פי רוב, יהודי ישראל רואים בצורה הביקורתית ביותר את היחסים בין דתיים ללא-דתיים: 82% מעריכים אותם בשלילה. רק 16% סבורים שהם "די טובים", ו-2% בלבד סבורים שהם טובים מאוד. בהשוואה ל-1991, ירד מספרם של המעריכים יחסים אלו בחיוב מ-28% ל-18%.

35% מיהודי ישראל מעריכים את היחסים בין עולים לוותיקים בחיוב. מעניין לציין, שהעולים רואים יחסים

תחושת ליכוד חברתי בשנים 1977-1999*:

* הנתונים מבוססים גם על הסקר השוטף של מכון גוטמן למחקר חברתי שימושי.

7 דיוקן יהודי-ישראלי: בין דתי לעדתי

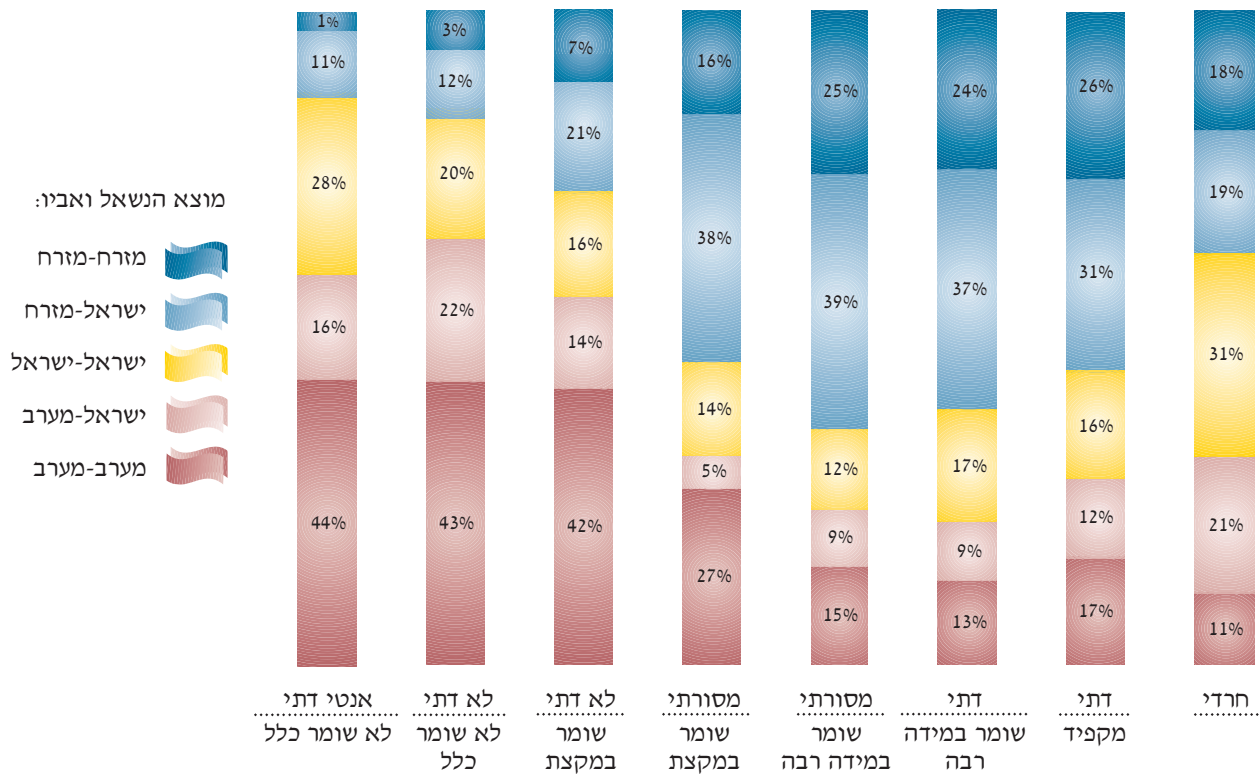
והמסורתיות קיים רוב מזרחי ברור. הלא-דתיים הם ברובם הגדול ממוצא מערבי.

מגמה זו ניכרת, קודם-כול, בהגדרת הזהות הדתית: רק 3% מבין הלא-דתיים-לא-שומרים ורק 1% מבין האנטי-דתיים בישראל הם ילידי ארצות המזרח. 43%-ו-44% מהם (בהתאמה) הם ילידי ארצות המערב. ואולם, פער זה מצטמצם במידה רבה עם המעבר לדור השני: שיעור ילידי ישראל המזרחיים בין הלא-דתיים-לא-שומרים ובין האנטי-דתיים עומד על 12%-11%, בעוד שיעור ילידי ישראל המערביים באותן קבוצות עומד על 22%-16%.

אוכלוסיית המדגם מורכבת מיוצאי ארצות המזרח (16%), ילידי ישראל בנים ליוצאי ארצות המזרח (30%), ילידי ישראל בנים לילידי ישראל (17%), ילידי ישראל בנים ליוצאי ארצות המערב (15%) ויוצאי ארצות המערב (21%).

כמו במחקר משנת 1991, כך גם במחקר הנוכחי, נמצא כי ההבדל בין יהודים ממוצא מערבי ליהודים ממוצא מזרחי מוסיף להתקיים, הן בהגדרה העצמית של דתיותם והן במידת שמירתם על המסורת. המזרחיים הם דתיים ושומרי מסורת הרבה יותר מהאשכנזים. קבוצת החרדים היא ברובה הגדול ממוצא אשכנזי, אך בקבוצות האחרות של הדתיים

זהות דתית לפי הרכב עדתי

מילידי ארצות המערב ו-35% מבניהם. 61% מילידי ארצות המזרח ו-50% מבניהם נמנעים מלעבוד בפומבי בשבת, לעומת 33% מילידי ארצות המערב ו-28% מבניהם. 84% מילידי ארצות המזרח מקפידים על אכילת מזון כשר, וכך גם 74% מבניהם; זאת, לעומת 41% מילידי ארצות המערב ו-44% מבניהם. שיעור המזרחיים הצמים ביום-הכיפורים הוא 88%-80%, בעוד שיעור המערביים הצמים הוא 54%-50%.

על-פי רוב, המזרחיים הם בעלי זהות דתית מתונה. כך, למשל, 50% מתוך כלל המזרחיים בישראל הם מסורתיים (בה-בשעה, שרק 19% מהאשכנזים הם מסורתיים). לעומת זאת, רק 9% מבין המזרחיים הם לא-דתיים-לא-שומרים או אנטי-דתיים, לעומת 34% מהאשכנזים.

הפער בין מזרחיים לאשכנזים בולט גם באורחות החיים ובדפוסי השמירה על המסורת. 70% מילידי ארצות המזרח ו-61% מבניהם עורכים קידוש בליל שבת, לעומת 30%

34%-33%.

חלק ניכר מממצאים אלה קשור לעובדה, שבישראל קיים מתאם בין עדתיות לדתיות. הדפוסים הזהותיים ודפוסי השמירה על המסורת אצל ילדיהם של זוגות מעורבים, יותר קרובים על-פי רוב, לדפוסים האשכנזיים.

תופעה מעניינת העולה מן המחקר היא ששואת יהודי אירופה היא מרכיב זהות חשוב אצל יהודים יוצאי אסיה ואפריקה. יחד עם זה, היא נמצאת במקום יותר נמוך במדגם מרכיבי הזהות של יוצאי ארצות המזרח, מאשר במדגם של יוצאי ארצות המערב.

50% מילידי ארצות המזרח נוהגים לעלות לקברי צדיקים; גם 38% מבניהם נוהגים לעשות כן. לעומת זאת, רק 15%-16% מהאשכנזים ובניהם מקיימים מנהג זה. המזרחיים שונים מהאשכנזים גם בכך שרבים מהם מאמינים בקיומו של אלוהים (86%-78%, לעומת 52%-49%) ומאמינים ביתר תוקף בכך שהעם היהודי הוא העם הנבחר מכל העמים (69%-62%, לעומת 35%-36%). מזרחיים מתלהבים פחות מהנהגת נישואים אזרחיים בישראל (25%-42%, לעומת 63%-62%), ובה-בשעה, יותר מחויבים לעזרה לנזקקים (69%-60%, לעומת 51%-50%) ולמתן צדקה (57%-48%, לעומת

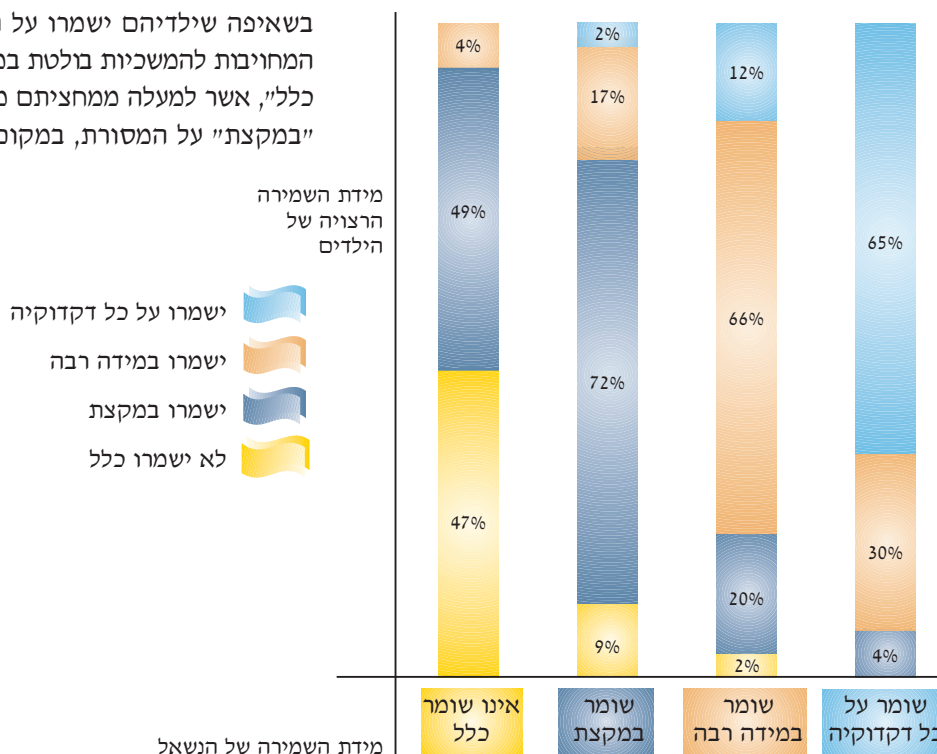
8 דיוקן יהודי-ישראלי: זהות יהודית ותהליכים בין-דוריים

באשר לבני הדור השני האשכנזים, בשנת 1991 נמצא שזהותם הדתית חופפת את זו של הוריהם. בכך חל שינוי במהלך העשור. על-פי המחקר הנוכחי, בניהם של יוצאי ארצות המערב קצת יותר דתיים מהוריהם וגם פחות דתיים מהם, בו-בזמן. כך, למשל, שיעור החרדים בקרב בני הדור השני האשכנזי עולה על זה של הוריהם (7% לעומת 4%), אך כך גם שיעור הלא-דתיים-לא-שומרים (31% לעומת 22%). זהו רמז אפשרי למגמת קיטוב חדשה בקרב ילידי ישראל המערביים.

במחקר שנערך בשנת 1991, וכן במחקר הנוכחי, נמצא שיש שוני מהותי בין בני הדור השני של יוצאי ארצות המזרח לבין הוריהם. לאורך כל דרגות הסולם של הזהות הדתית, בני הדור השני המזרחיים הם פחות דתיים ופחות שומרי מסורת מהוריהם. כך, למשל, רק 17% מילידי ישראל המזרחיים הם דתיים וחרדים, לעומת 28% מהוריהם, בעוד ש-10% מתוכם הם לא-דתיים-לא-שומרים או אנטי-דתיים, לעומת 4% מהוריהם. דפוס השינוי הבין-דורי בקרב המזרחיים נשמר.

רוב הנחקרים בכל קבוצות הזהות הדתית מרגישים מחויבות להמשכיות המסורת היהודית, המתבטאת בשאיפה שילדיהם ישמרו על המסורת לפחות כמותם. המחויבות להמשכיות בולטת במיוחד אצל "הלא שומרים כללי", אשר למעלה ממחציתם מעדיפים שילדיהם ישמרו "במקצת" על המסורת, במקום שלא ישמרו עליה כלל.

עד כמה היית רוצה שילדיך ישמרו על המסורת הדתית?

9 דיוקן יהודי-ישראלי: שמירת מסורת אצל הלא-דתיים

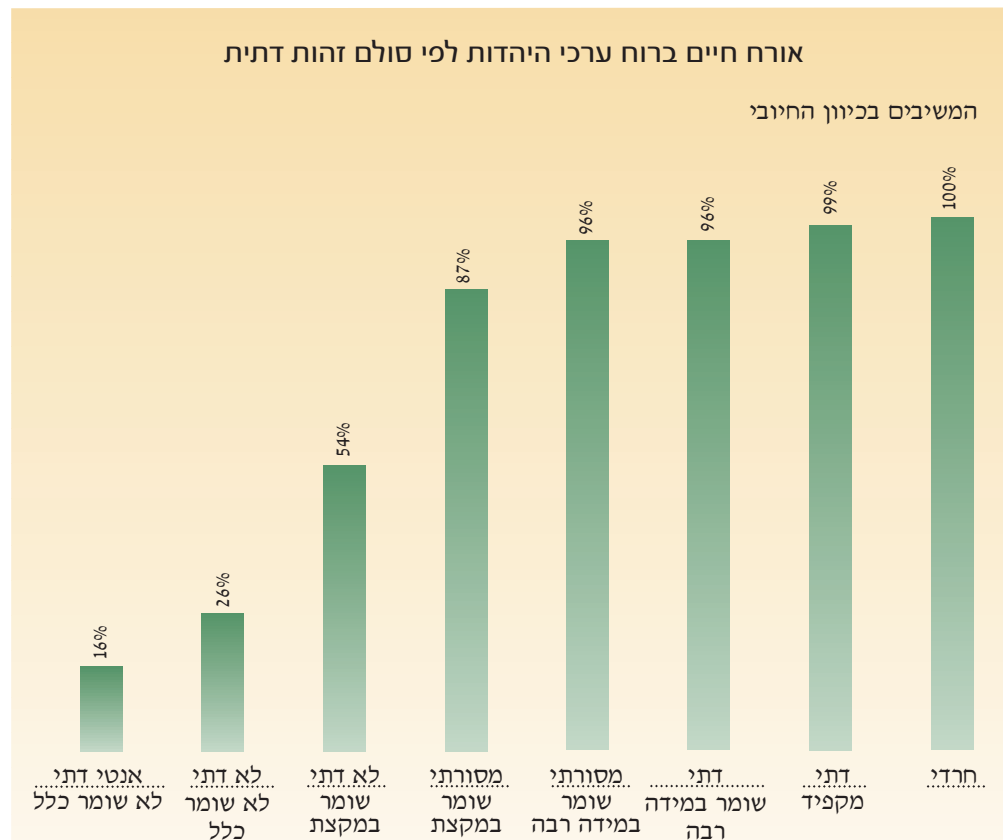
עצמם כמסורתיים חוגגים את ערב שבת, שומרים על כשרות, פוקדים את בית-הכנסת ביום-הכיפורים, מאמינים באלוהים, בשכר ובעונש ובהיותו של העם היהודי עם נבחר. ואולם, הם אינם מקיימים חלק ממצוות היום-יום, אינם פוקדים את בית-הכנסת בשבת ואינם נמנעים מהדלקת חשמל או מנסיעה בשבת.

פרט לאיתור האפיונים של קבוצת המסורתיים ושל ההתפלגות הפנימית בתוכה, הממצא החשוב ביותר העולה מן המחקר הנוכחי הוא זיהוי הזהות הדתית "לא-דתיים-שומרים-במקצת", שהיא השכיחה ביותר (29%) ברצף הסולם. קבוצה זו מאופיינת בעמדות לא-דתיות במובהק בנושאי דת ומדינה ועם זאת, מקיימת בדפוסי חייה, בצורה זו או אחרת, שורה ארוכה של נהגים מסורתיים יהודיים. 54% מבין הלא-דתיים-שומרים-במקצת רואים את עצמם כמי שמנהלים חיים ברוח ערכי היהדות. רובם צמים ביום-הכיפורים, מדליקים נרות חנוכה, משתתפים בסדר פסח כהלכתו, נמנעים מאכילת חמץ בפסח ומייחסים חשיבות לטקסים כגון ברית-מילה, קדיש ושבעה. השייכים לקבוצה זו נוטים לייחס ערך רב הן לזהותם היהודית והן לזהותם הישראלית.

הממצא החשוב ביותר שאותו העלה מחקר גוטמן-אבי חי מ-1991 היה שלרוב המכריע של היהודים בישראל (79%) יש במידה זו או אחרת זיקה למסורת הדתית: 14% מקפידים לשמור עליה, 24% שומרים עליה במידה רבה ו-41% שומרים עליה במקצת. רק 21% אינם שומרים כלל על המסורת הדתית היהודית. מחקר גוטמן-אבי חי מ-2000 מעלה שתמונה זו לא השתנתה באופן בסיסי: 16% מקפידים לשמור, 20% שומרים עליה במידה רבה ו-43% שומרים על המסורת במקצת. בדיוק כמו ב-1991, רק 21% אינם שומרים על המסורת הדתית כלל.

באמצעות שימוש בשיטות מחקר יותר משוכללות, המחקר הנוכחי מצליח לאפיין בצורה יותר מדויקת ומפורטת את רצף קבוצות הזהות השונות בקרב האוכלוסייה היהודית בישראל. כך, למשל, כאשר עורכים בדיקת-עומק של קבוצות הביניים המרוחקות משני קטביה של הזהות הדתית, ניתן להגיע למסקנה שהמסורתיים-שומרים-במידה-רבה קרובים יותר לקוטב הדתי, בעוד הלא-דתיים-שומרים-במקצת קרובים יותר לקוטב הלא-דתי. המסורתיים-שומרים-במקצת נמצאים בתווך בין שתי קבוצות אלה.

יחד עם זאת, המחקר מאפשר לאפיין את המשותף למרבית היהודים המסורתיים בישראל. רובם של אלה המגדירים

בנישואים אזרחיים ואינם מרוצים ממעמדה הרשמי של הרבנות הראשית. בהשוואה לישראלים הוותיקים, שיעור העולים הסבורים שיש להתחשב בצביון השבת בפומבי נמוך למדי, 48% לעומת 72%.

לסיכום, לעולי ברית-המועצות לשעבר יש זיקה ליהדות, אם כי הם הרבה פחות מחויבים לשמירת המסורת הדתית, המנהגים והאמונות, ונראה שהם הרבה יותר ספקנים באשר לתפקיד המסורת בחיים הציבוריים. זהותם כישראלים עדיין מהוססת. על אף ההבדלים הניכרים בין קבוצת העולים לשאר האוכלוסייה בנושאים רבים, רישומה הכולל של עלייה זו אינו ניכר ביותר. בשלב זה מוקדם להכליל ולאפיין את העולים מחבר-העמים ואת השפעתם, כיוון שזוהי קבוצת אוכלוסייה שערכי התרבות היהודית היו זרים לה במשך עשרות שנים, והיא עדיין נמצאת בעיצומו של תהליך הקליטה.

העולים מחבר-העמים מונים היום כחמישית מכלל האוכלוסייה היהודית בישראל. כמעט לפי כל היבט שנבדק במחקר*, קבוצה זו שונה בתחושת הזהות שלה מהיהודים-הישראלים הוותיקים. כך, למשל, רובם הגדול של העולים מרגישים כיהודים וישראלים (90%-ו-76% בהתאמה), אך רק 35% מהם חשים בהחלטיות כחלק מהעם היהודי בעולם, לעומת 68% מהוותיקים**. רק רבע מהעולים חשים באופן החלטתי כישראלים, לעומת שלושה רבעים מבין הוותיקים. שלא כוותיקים, העולים חשים עצמם יותר יהודים מאשר ישראלים.

השוואה ממוקמת בראש מדגם מרכיבי הזהות היהודית של העולים מחבר-העמים, ואילו אצל ישראלים ותיקים הקמת המדינה והיבטים נוספים של החוויה הישראלית מדורגים ראשונים. הטקסים הדתיים, כמרכיבים של זהות יהודית, פחות משפיעים על העולים מחבר-העמים.

ככלל, העולים מחבר-העמים הם פחות דתיים, פחות שומרי מסורת ופחות מאמינים אף בהשוואה לדור השני של האשכנזים הוותיקים, שהם דומים להם. 70% מתוכם מרוכזים בשני הפרופילים הלא-דתיים בסולם הזהות הדתית (לא-דתי-שומר-במקצת ולא-דתי-לא-שומר-כלל), בהשוואה ל-47% מן הישראלים הוותיקים. הקבוצה הבולטת בקרב העולים, כמו גם בקרב הוותיקים, היא "לא-דתי-שומר-במקצת". כ-40% מן העולים צמים ביום-הכיפורים, מדליקים נרות חנוכה ומציינים את החגים במאכלים המסורתיים המתאימים (מאכלי חלב בשבועות, הימנעות מחמץ בפסח). מה שבולט במיוחד הוא ההשתתפות הנמוכה בסדר פסח מסוג כלשהו. באופן מפתיע, מספר העולים הנמנעים מאכילת חמץ עולה על מספר העולים המשתתפים בסדר פסח.

העולים נבדלים מהוותיקים בדרגת החשיבות שהם מייחסים לטקסים של מחזור החיים. החשיבות שמייחסים עולים לטקסי ברית-מילה ונישואים נמוכה ב-25% מזו שמייחסים להם הוותיקים. החשיבות שהם מייחסים לטקסי בר-מצווה ולמנהגים הקשורים במוות נמוכה מזו שמייחסים להם הוותיקים ב-10%.

העולים מחבר-העמים מגלים התנגדות ניכרת להגבלות דתיות מטעם המדינה על התנהגות הציבור. הם אינם מסכימים לאכיפת חוקי הכשרות במוסדות ציבוריים, מצדדים בבירור

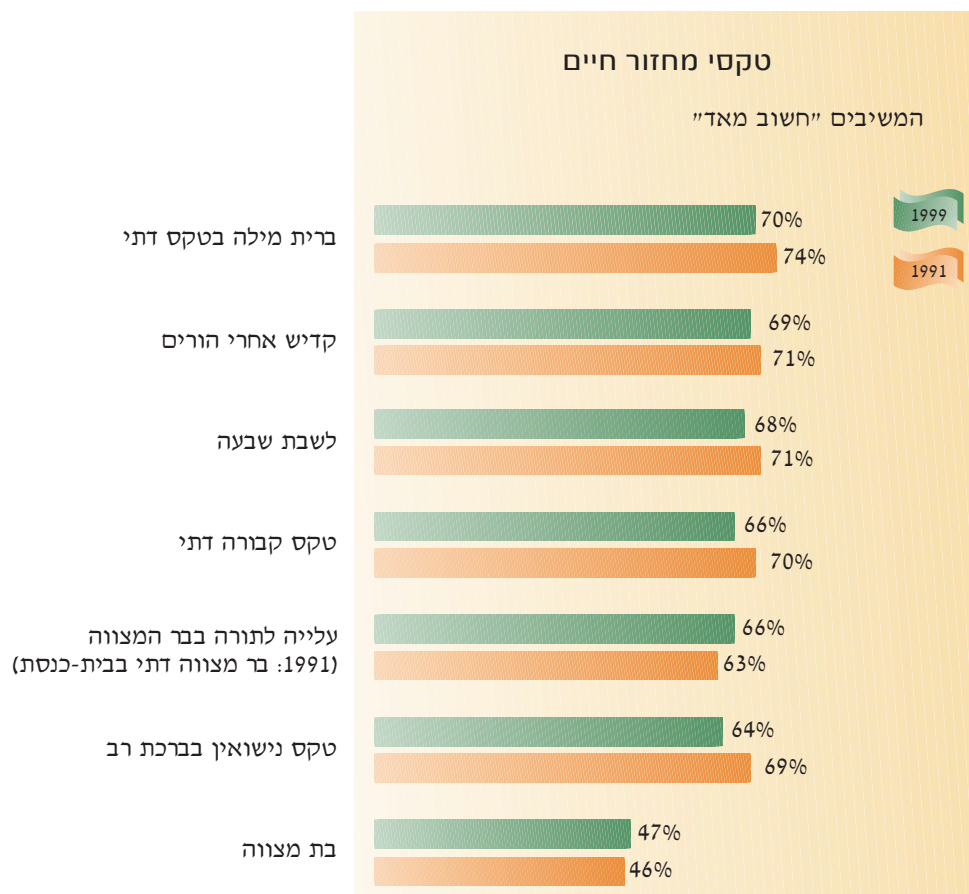
* הנתונים בפרק זה מבוססים על תשובותיהם של עולים מחבר העמים שהגדירו את עצמם כיהודים (מתוך מדגם מייצג כלל ארצי של עולי חבר העמים שעלו מ-1989 ואילך).

** ניתוח תשובות העולים מעלה אפשרות של "הטיית תשובה" (response bias) המתבטאת ברתיעתם לבחור בקטגוריה החיובית ביותר ("חשוב מאד") כמענה לשאלות מדורגות. ואולם, חרף ההבדלים באחוזים, דירוג התשובות של העולים ושל הוותיקים חופף לעתים קרובות.

11 דיוקן יהודי-ישראלי: שינויים לאורך זמן*

בעינו: 51%, וגם לא חלו שינויים באחוז השומרים על איסורי השבת. חלה ירידה מסוימת בשיעור היהודים-הישראלים המייחסים חשיבות לטקסים של מחזור החיים: לעריכת ברית-מילה (מ-74% ל-70%), לקיומו של טקס קבורה דתי (מ-70% ל-66%) ולקיומו של טקס נישואים בברכת רב (מ-69% ל-64%). ייתכן ששינויים אלה קשורים לעלייה מחבר-העמים. לעומת זאת, חלה עלייה בשיעור המשתתפים בסדר פסח: מ-78% ל-85%. רוב השינויים אינם בולטים במיוחד ומתייחסים רק לחלק קטן מדפוסי החיים, ועל כן התמונה הכללית היא של יציבות יחסית.

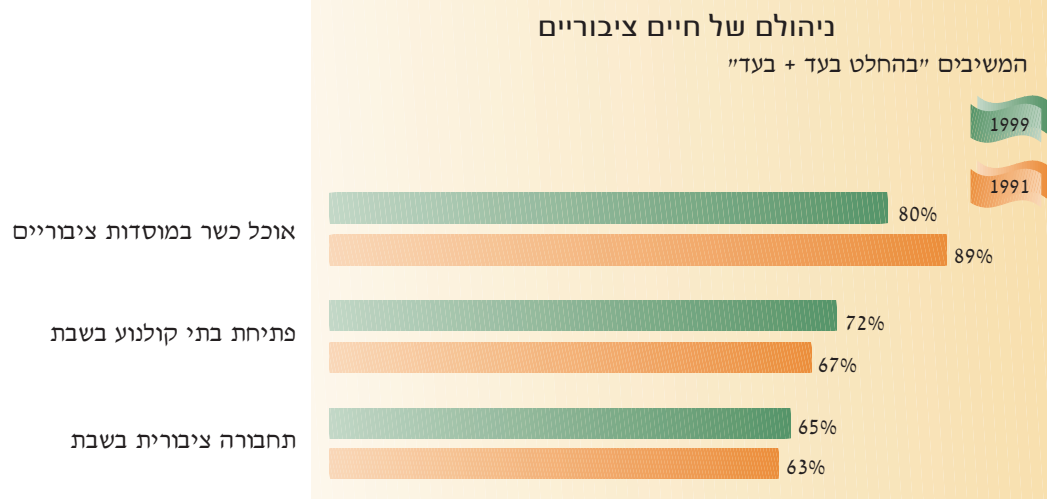
בין 1991 לבין 2000-1999 מסתמנת מגמה קלה לקיטוב בזהות דתית אישית, המתבטאת בירידה בשיעור המסורתיים בישראל ובעלייה בשיעור הלא-דתיים מזה, ובשיעור החרדים מזה. בעשור שחלף הסתמנה מגמה קלה אך מורגשת, לקראת פחות דתיות בכמה מן ההיבטים שנבדקו. למשל, שיעור הנמנעים מלאכול טרף ירד מ-64% ל-58% ושיעור הצמים ביום-הכיפורים ירד מ-71% ל-67%. שיעור היהודים-הישראלים המציינים את השבת על-ידי הדלקת נרות (ללא התייחסות לעיתוי ולברכה) ירד מ-56% ל-50%. אולם שיעור המדליקים נרות במועד, בליווי ברכה, נשאר

במהלך שנות התשעים התחזקו בשיעור של כ-5% העמדות המתירניות ביחס לאופן ניהולם של החיים הציבוריים בישראל. שיעור התומכים בפתיחת בתי-קולנוע ובהפעלת תחבורה ציבורית בשבת עלה (72%-ו-65% ב-1999, לעומת 67%-ו-63% ב-1991), וכן גם שיעור התומכים בהנהגתם של נישואים אזרחיים (מ-43% ל-49%). שיעור התומכים בשמירה על כשרות במוסדות ציבור ירד מ-89% ל-80%.

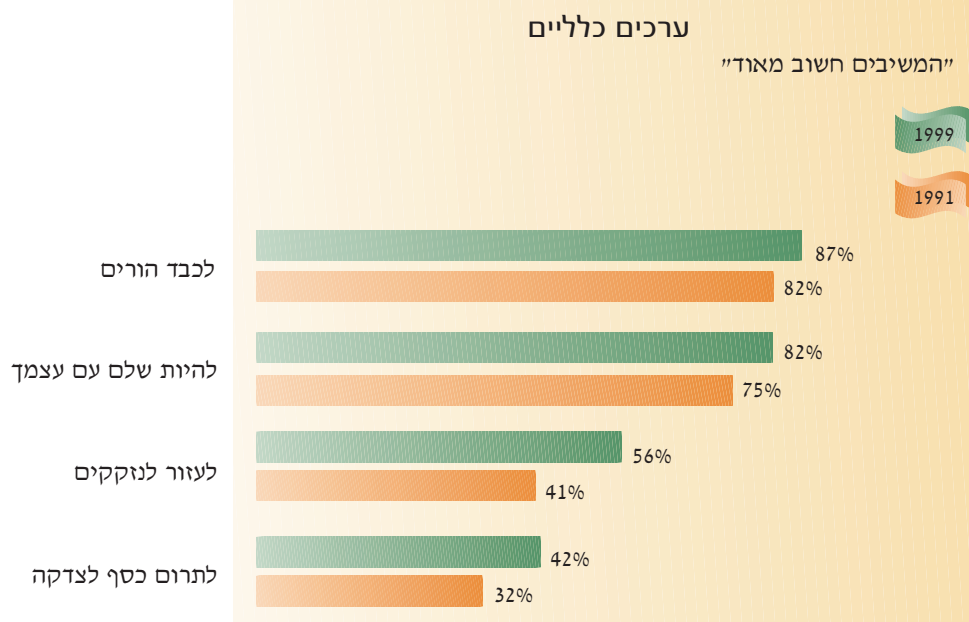
במקביל לשינויים בכמה מדפוסי החיים, חלו גם שינויים ערכיים תואמים: שיעור היהודים-הישראלים החשים כי חשוב להם מאוד לחיות בארץ ירד מ-70% ל-65%, ושיעור המרגישים שחשוב להם מאוד להיות חלק מהעם היהודי ירד מ-67% ל-62%; אך לא חל שינוי בשיעור החשים "בהחלטיות" חלק מהעם היהודי. למרות ההזדהות היהודית האישית החזקה, שיעור היהודים בישראל החשים שותפות גורל עם יהודי התפוצות ירד במקצת, מ-76% ל-70%, ושיעור המאמינים שיהודי התפוצות הם עם אחר עלה באופן ניכר, מ-57% ל-69%.

* מסקנות בדבר השינויים לאורך זמן מתבססות על השוואת המדגמים הכלל-ארציים שנערכו ב-1991 וב-1999.

(מ-41% ל-56%), ובשיעור המקדישים "לפעמים" זמן לפעילות התנדבותית (מ-31% ל-37%). גם שיעורם של המייחסים חשיבות רבה להבנת השקפתו של האחר עלה באופן ניכר (מ-46% ל-54%).

לעומת זאת, במהלך שנות התשעים התחזקה אצל יהודי-ישראל מרכזיותם של ערכי המשפחה (כיבוד הורים) והשלמות העצמית. במקביל, חלה עלייה ניכרת בחשיבות המיוחסת לתרומה לצדקה (מ-32% ל-42%) ולעזרה לנזקקים

היחסים בין הדתיים ללא-דתיים בשלילה מוחלטת עלה בתקופה זו מ-19% ל-36%, וגם שיעור המעריכים את היחסים בין אשכנזים למזרחיים בחיוב ירד ירידה דרסטית: מ-67% ב-1991 ל-49% ב-1999-2000.

אולם, כפי שצוין, ההתעצמות של הערך המשפחתי (כיבוד הורים) ושל הערכים הוולונטריים חלה בעשור שחלף בתוך הקשר של תחושה כללית, שלפיה השסעים בחברה הישראלית הולכים ומעמיקים: שיעור המעריכים את